

hallintoa maan kohtalokkaana miehitysaikana. Toki Norjan kirkkostaistelu oli vahvasti kansallinen ponnistus, mutta todennäköisesti myös kirkon syvien rivien vahva uskonnollisuus antoi sille käyttövoimaa. Braw tuntee Quisling-tutkimusta ja häneen liittyvää lähdeaineistoa, mutta jostain syystä hän ei käytä artikkelissaan ruotsalaisen kirkkohistorioitsijan Ragnar Norrmanin teosta *Quislingkyrkan* (1998), joka selvittää *Nasjonal Samlingin* kirkkopoliitiikkaa 1940–1945.

Braw'n Quisling-artikkeli osoittaa, miten hän pystyy syvällisesti pohtimaan laajoja aatehistoriallisia yhteyksiä ja tekemään synteesejä. Tässä suhteessa hän edustaa vanhaa teologikoulukuntaa, jossa tieteellä on itseisarvo, ja jossa laaja lukeneisuus ja itsenäinen ajattelu ovat tärkeitä ominaisuuksia.

Jouko Talonen
Kirkkohistorian emeritusprofessori
Helsingin yliopisto

TUOMAS AKVINOLAINEN

Enkelit ja filosofia. Suom. Reijo Työrinoja.
Helsinki: Gaudeamus 2021. 304 s.

Tuomas Akvinolainen lienee tunnetuin keskiajan teologi. Tunnettavuuteen vaikutti erityisesti paavi Leo XIII:n ensyklika *Aeterni Patris* vuodelta 1879. Se nosti Akvinolaisen katolisen kirkon keskeisimmäksi teologiksi. Ehkä tästä johtuen Akvinolainen mielletään suomalaisessa luterilaisessa teologiassa keskustelussa lähinnä katolisena teologina, vaikka reformaatio sai alkunsa vasta reilu 200 vuotta Akvinolaisen kuoleman jälkeen. Koska Akvinolaista on pidetty katolisena teologina, hänen ajattelunsa on usein sivuutettu tai sitä on pidetty merkityksettömänä esimerkiksi Suomen evankelis-luterilaisen kirkon teologisessa työskentelyssä. Luterilaisen perinteen ennakko-oletusten on annettu johdattaa ajattelua enemmän kuin Akvinolaisen intellektuelli ja usein terävä pohdinta.

Keskiajan tutkijoiden keskuudessa suhde Akvinolaisen ajatteluun on kuitenkin ollut arvostavampi jo vuosikymmeniä, mikä on pikkuhiljaa myös nostanut Akvinolaisen asemaa populaarimmassa keskustelussa. Tähän on vaikuttanut erityisesti Juha-Pekka Renton *Summa theologiae* -teoksen osittainen suomennos vuonna 2002 (Gaudeamus), joka teki suomea taitavalle lukijakunnalle uudella tavalla tutuksi Akvinolaisen ajattelua yhdessä hänen tärkeimmistä kirjoituksistaan.

Tähän jatkumoon sijoittuu myös Reijo Työrinojan teos ”Tuomas Akvinolainen: Enkelit ja filosofia”. Teos sisältää laajan johdannon keskiajan enkeleitä koskeviin keskusteluihin sekä neljän, 1–6 artiklaan jakaantuvan kysymyksen käännöksen *Summa theologiae* -teoksesta. Vaikka *Summa theologiae* -teosta on nyt julkaistu Renton ja Työrinojan käännöksissä suomeksi yhteensä 316 artiklan verran, työtäkin vielä riittää: yhteensä 3125 artiklasta on vielä suomentamatta 2 809 artiklaa.

Työrinojan teos tuo merkittävän lisän Akvinolaista koskevaan käännöskirjallisuuteen. Käännös lisää varmasti myös laajemman lukijakunnan kiinnostusta Akvinolaiseen ja keskiajan ajatteluun ylipäänsä. Käännöstyö ei kuitenkaan palvele vain populaarimpaa lukijakuntaa. Vaikka keskiajan ajattelun tutkijat työskentelevätkin ensisijaisesti latinankielisten kriittisten editioiden parissa, käännökset palvelevat myös tutkijakuntaa. Ensinnäkin käännös paljastaa, miten toinen tutkija on ymmärtänyt lukemansa tekstin, koska kääntämiin liittyy aina myös tulkintaa ja siitä seuraavia valintoja. Tämä taas auttaa tutkijaa arvioimaan omaa lukutapaansa suhteessa toisen tutkijan lukutapaan. Toiseksi suomennos luo kieltä, jolla kuvata keskiajan ajattelua suomeksi. Monien keskiaikaisten termien suomennos ei ole itsestään selvää, eivätkä kaikki ajatusrakennelmat käänny ongelmattomasti. Käännöstyön tekeminen edellyttää aina pohdintaa siitä, miten jokin asia tulisi suomeksi esittää. Tämä kääntäjän tekemä pohdinta auttaa suuresti tutkijaa, joka valmistelee suomenkielistä artikkelia tai opetusta keskiajan ajattelusta.

Käännöksen keskittyminen enkeleitä käsitteleviin teksteihin on monessa mielessä perusteltua. Enkelien merkitys esimerkiksi suomalaisessa

hengellisyydessä on kasvussa, joten aiheella on laajempaa kiinnostusta. Akvinolaisen tekstit tuovat myös tärkeän lisän nykyajan populaarimpien enkelioppaiden sisältöön, sillä Akvinolaisen intellektuelli pohdinta eroaa niistä suuresti.

Rajautuminen enkeleihin ei valota vain keskiajan teologista vaan myös filosofista keskustelua. Keskiajan teologiassa enkelioppi oli yksi teologinen konteksti, jossa teologit saattoivat soveltaa filosofiasta oppimiaan näkemyksiä. Toisinaan soveltaminen toi esille uusia ongelmia ja siten myös uusia näkemyksiä. Keskustelu enkeleistä kuvaa siis lisäksi sitä, mitä maailmasta ylipäänsä ajateltiin ja miten tätä ajattelua sovellettiin olioihin, jotka olivat toisenlaisia kuin aistein kokemamme oliot. Kuten Työrinojankin kääntämät tekstit hyvin osoittavat, keskustelussa enkeleistä sovellettiin niin esimerkiksi metafysiikkaa ja fysiikkaa kuin psykologiaakin.

Teos alkaa kattavalla ja selkeällä johdannolla enkelioppiin ja laajemmin keskiajan ajatteluun. Johdannon parhaita kohtia ovat tarkkaan mietityt lauseet, jotka kuvaavat monimutkaisiakin asioita selkeästi ja yksinkertaisesti. Työrinoja kuvaa hienosti esimerkiksi Duns Scotuksen ja William Ockhamin käsitystä tahdon vapaudesta näin: ”Tahto kontrolloi itseään, suorittaako se joko tämän aktin tai sen vastakohtan tai suorittaako se mitään aktia.” (s. 20.)

Toisaalta kriittinen lukija voi huomata myös vaikeammin avautuvia muotoiluja: ”Ihmisen potentiaalinen ymmärrys on passiivinen ja mahdollinen. Tullakseen aktiiviseksi ymmärrykseksi sen on tultava aistien kautta saatujen havaintojen vaikuttamaksi.” (s. 27.) Lause antaa ymmärtää, että potentiaalinen ymmärrys muuttuisi aktiiviseksi ymmärrykseksi, vaikka Tuomas Akvinolaisen mukaan passiivinen ja aktiivinen ymmärrys ovat kaksi eri kykyä, joista passiivinen ymmärrys aktualisoituu aktiivisen ymmärryksen ja ymmärrettävien muotojen yhteistoiminnasta.

Välillä johdanto etenee yhdestä aiheesta toiseen nopeastikin. Toisaalta hyyt aiheiden välillä avaavat kiinnostavasti, miten Työrinoja tulkitsee usein hyvin oivaltavasti ja uudellakin tavalla Akvinolaisen näkemyksiä ja keskiajan ajattelua laajemminkin.

Käännetyt tekstit käsittelevät laajasti eri keskiajan filosofian teemoja. Käännetyt kysymykset käsittelevät niin metafysisiä kysymyksiä substanssista, ruumiillisuudesta, paikasta ja liikkeestä kuin myös psykologisia kysymyksiä aisteista, ymmärryskyvystä ja tahdosta. Lisäksi käsitellään myös pahan ongelmaa, demonien olemassaoloa sekä enkelien puhetta.

Käännökset ovat hyvin laadittuja, helposti luettavia ja seuraavat hyvin Tuomaan alkuperäistä intentiota. Käännöksen tekemiseen liittyy aina valintoja muun muassa sen välillä, miten tiukasti seuraa latinankielisen tekstin muotoiluja ja milloin taas antaa enemmän arvoa suomennoksen luettavuudelle. Luettavuutta painotettaessa tekstistä tehdyn tulkinnan merkitys korostuu. Työrinoja on kääntänyt esimerkiksi kysymyksen 54 neljännessä artiklassa Akvinolaisen ymmärryksen psykologiaa käsittelevän, melko teknisen lauseen näin: ”Tästä syystä on oltava jokin kyky, joka saa ymmärtämään asiat ennen kuin ne ymmärretään, mutta joka muuttuu aktuaaliseksi.” (s. 104) Latinankielinen lause on vaikea kääntää suomeksi ja onkin perusteltua yrittää sanoa asia vapaammin. Tulkintani mukaan käännös ei kuitenkaan aivan vastaa Akvinolaisen tarkoitusta. Tuomas näyttäisi tässä kohdin esittävän, että on oltava jokin kyky, joka on potentiaalinen suhteessa ymmärrettäviin asioihin ennen ymmärtämistä ja joka aktualisoituu kun tiedetään, ja tämä kyky on potentiaalinen ymmärrys.

Lisäksi kysymyksen 60 kolmannessa artiklassa Työrinoja kääntää ” – – tämä hyvä voi olla joko olemuksellista tai aksidentaalista eli luontaista.” (s. 172). *Summa theologiae* kriittinen, latinankielinen laitos (esimerkiksi ed. Commissio Leonina, Romae 1889) ei kuitenkaan sisällä tässä kohdin lisäystä ’eli luontaista’. Näyttää siltä, että Työrinoja on tässä yhteydessä kääntänyt sanan *inherentens* sanaksi ’luonnollinen’, vaikka sana kuvaa ennemmin johonkin kuulumista kuin luontoa. Sana ’luonto’ assosioituu enemmän esimerkiksi olemukseen tai substanssiin kuin aksidenssiin. Tuomaan ajatuksena näyttäisi olevan, että jotain voidaan rakastaa aksidentaalisena hyvänä sikäli kuin rakastetaan sitä, mitä halutaan toiselle. Tuomas antaa tästä esimerkinkin: tietoa voi ra-

kastaa sikäli kuin haluaa, että jollain olisi tietoa.

Työrinon käännös tekee suuren palveluksen teologian ja filosofian historiasta kiinnostuneelle suomalaiselle lukijakunnalle. Teos antaa mahdollisuuden tutustua keskiajan ajattelun intellektuelliin periksiantamattomuuteen ja yllätyksellisyyteen. Toivottavasti keskiajan teologisten tekstien käännösten kautta myös suomalaisen luterilaisuuden suhde keskiajan ajatteluun muuttuu sallivammaksi. Tämä olisi suuri rikkaus ei vain teologeille vaan myös Suomen evankelis-luterilaiselle kirkolle.

Tuomas Vaura, TT
Seurakuntapastori
Turun tuomiokirkkoseurakunta

MIIKKA TAMMINEN

Keskiajan hirviöt. Helsinki: Gaudeamus 2021.
262 s.

Arvioitava teos käsittelee erityisesti keskiajan, mutta osin myös jo antiikin ja vielä uuden ajan alun ”luonnollisia hirviöitä”, joiksi luettiin ”ihmisten, eläinten tai näiden välimuotojen sellaiset edustajat, joissa oli jotain hyvin erikoista” (s. 10–11). Historiallisesti latinan sanan *monstrum* merkitys ei ollut hirviö (hirveä) sanan nykymerkityksessä, vaan olio, johon oli terveen varovaisuuden nimissä syytä kiinnittää huomiota. Johdos *monstruosus* ”hirviömäisyys” oli puolestaan olion X piirre, johon oli syytä kiinnittää vastaavaa huomiota. (vrt. s. 13, 81).

Teoksen ääneen lausumattomina perustavanlaatuisina ennako-olettamuksina ovat naturalismi sekä ihmislajin positiivinen eettinen evoluutio, ja teoksen pohjavireenä ovat antirasismi ja uskontokriittisyys, erityisesti kriittisyys kristinuskoa ja Raamattua kohtaan. Arvioin Tammisen kirjoittamaa ensimmäistä suomenkielistä keskiajan hirviöiden historiasta laadittua teosta seuraavista, tekijänsä itse ilmoittamista lähtökohdista: ”[t]eos

toimii yleistajuisena johdatuksena aiheeseen” (s. 13) ja ”teoksen yksi tarkoituksista on tarjota historiallista taustaa tapaamme kohdata vierasta, uhkaavaa ja erilaista” (s. 14). Tekijänsä ensimmäisestä lähtökohdasta seuraa, että teoksella on vaikutusta siihen, mitä suuri yleisö sen aihepiiristä tietää ja ajattelee. Koska teoksessa kerrotaan niin hirviöiden ”heimon” kuin rasisminkin selittyvän Raamatun sisällön perusteella, teoksella on vaikutusta siihen, mihin kaikkeen suuri yleisö uskoo Raamatun antavan aihetta.

Ensimmäisenä kirjassa mainittu primäärilähde on nähtävästi 700-luvulla Britanniassa laadittu *Liber monstrorum de diversis generibus*. Yksittäisistä primäärilähteistä useimmin mainittu teos on kuitenkin Raamattu, tarkemmin sanottuna Vanha testamentti, ja siksi arviossa on aiheellista tarkastella kirjassa esiin tuotujen Raamattuperusteisten argumenttien pätevyyttä.

Antirasistinen sekä uskonto- ja myös Israel-kriittinen pohjavire tulevat teoksessa näkyviin. Erityisesti kristinusko ja rasistinen ajattelu rinnastetaan kerkeästi, samoin monet jo kauan tunnetut ja nykytieteenkin vahvistamat reaalimaailman tosiasiat on sijoitettu virheellisten olettamusten joukkoon tai suorastaan rasistisen ajattelun muodoiksi. Kirjoittaja käyttää sanaa uskomus tavalla (esim. s. 113), joka ei jätä epäilystä siitä, ettei hän väittäisi uskomuksen olevan virheellinen olettamus. Nykytieteen vallitsevan näkemyksen kanssa sopusoinnussa olevista, keskiaikaan mennessä muodostuneista käsityksistä perättömien uskomusten joukkoon Tammisen teoksessa joutuvat ainakin uskomus maapallon jakautumisesta ilmastovyöhykkeisiin, usean tekijän vaikutuksesta sukupuolen määräytymiseen, puheen asema ihmisiä eläimistä erottavana piirteenä ja elinympäristön pitkän ajan kuluessa aiheuttamat muutokset alueella asuvien ihmisten fysiologiaan (= evolutiiviset sopeumat). Mielestäni olisi ollut parempi todeta, että vaikka monet muinaisista uskomuksista eivät saa tukea nykytieteeltä, jotkin jo (ainakin) antiikin ajalta periytyvät käsitykset olevaisuudesta ovat yhtäpitäviä nykytieteen näkemyksen kanssa.

Raamatun sisältö esitetään arvioitavassa vertaisarvioinnin läpikäydessä teoksessa paikoin